

**IKKILAMCHI NOMENKLATURA JARAYONINING LINGVISTIK
ASOSLARI VA HARBIY TERMINOLOGIYADAGI KO'RINISHLARI
(O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)**

Nuraliyeva Gulzebo Nuraliyevna

DTPI mustaqil izlanuvchisi

Tel: +998 99 425 90 91

Email: nuraliyevagulzebo27@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tilshunoslikda ikkilamchi nomenklatura tushunchasining mohiyati, uning evolyutsion jarayon sifatidagi o'rni va harbiy terminlarning ikkilamchi ma'noga ko'chish mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqotda o'zbek va ingliz tillarida harbiy terminlarning metaforik, metonimik va funksional kengayish asosida yangi ma'no kasb etishi tahlil qilingan. Maqola kognitiv, struktur va semantik yondashuvlar asosida tayyorlanib, har ikki tilning tipologik xususiyatlari nominatsiya jarayoniga qanday ta'sir qilishiga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: ikkilamchi nomenklatura, harbiy terminologiya, metafora, semantik kengayish, kognitiv tilshunoslik.

ABSTRACT

This article examines the essence of secondary nomenclature in linguistics, its role as an evolutionary stage of naming, and the mechanisms through which military terms acquire secondary meanings. The study analyzes how Uzbek and English military terms develop metaphorical, metonymic, and functional extensions. Based on cognitive, structural, and semantic approaches, the article highlights how typological properties of both languages influence the process of secondary nomination.

Keywords: secondary nomenclature, military terminology, metaphor, semantic extension, cognitive linguistics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается сущность вторичной номенклатуры в языкознании, её роль как эволюционного этапа номинации и механизмы, посредством которых военные термины приобретают вторичные значения. В исследовании анализируются метафорические, метонимические и функциональные расширения военной терминологии узбекского и английского языков. Работа подготовлена на основе когнитивного, структурного и семантического подходов, с акцентом на влияние типологических особенностей обоих языков на процесс вторичной номинации.

Ключевые слова: вторичная номенклатура, военная терминология, метафора, семантическое расширение, когнитивная лингвистика.

Kirish

Tilshunoslikda nominatsiya jarayoni tilning eng muhim funksiyalaridan biri sanaladi. Narsa, hodisa, sifat yoki tushunchaga nom berish tilning konseptual tizimida muhim o‘rin tutadi. Shu jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida ikkilamchi nomenklatura tushunchasi maydonga chiqadi. Birlamchi nomlash jarayoni aniq obyektga bevosita nom berishni anglatgan bo‘lsa, ikkilamchi nomenklatura mavjud til birliklari asosida yangi ma’nolar hosil qilish, semantik kengayish, metafora, metonimiya va funksional ko‘chish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Til tizimining doimiy ravishda o‘zgarishi, ijtimoiy voqelikning dinamik xususiyati, kommunikativ ehtiyojlarning ortib borishi natijasida ikkilamchi nominatsiya tabiiy jarayon sifatida shakllanadi.

Harbiy terminologiya esa mazkur jarayonni eng faol aks ettiradigan leksik qatlamlardan biridir. Harbiy faoliyatga oid terminlar kuch, zarba, hujum, himoya, qamrov kabi fizik harakat va jismoniy obyektlarga asoslangan bo‘lsa-da, ular asta-sekin abstrakt ma’no kasb etib, ijtimoiy, siyosiy, psixologik, iqtisodiy va informatsion sohalarda qo‘llanila boshlaydi. Masalan, “axborot zarbasi”, “media qamrovi”, “huquq himoyasi” kabi birikmalar harbiy terminlarning ikkilamchi semantik maydonga keng ko‘chganidan dalolat beradi. Shu jihatdan mazkur maqola o‘zbek va ingliz tillarida ikkilamchi nomenklatura jarayonining qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan.

Metodlar

Tadqiqot jarayonida bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi. Birinchidan, tavsifiy-lisoniy tahlil yordamida harbiy terminlarning lug‘aviy va terminologik xususiyatlari o‘rganildi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil orqali o‘zbek va ingliz tillarining tipologik farqlari umumlashtirilib, ularning nominatsiya jarayoniga ta’siri ko‘rsatildi. Uchinchi metod sifatida kognitiv-semantik tahlil qo‘llanilib, metafora va metonimiya asosida semantik kengayish jarayonlari yoritildi. To‘rtinchidan, struktur tahlil orqali morfologik yasaliş, konversiya, affiksatsiya kabi birliklarning ikkilamchi ma’no hosil qilishdagi o‘rni belgilandi. Ushbu metodlarning uyg‘un qo‘llanishi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va aniqligini ta’minlaydi.

Natijalar

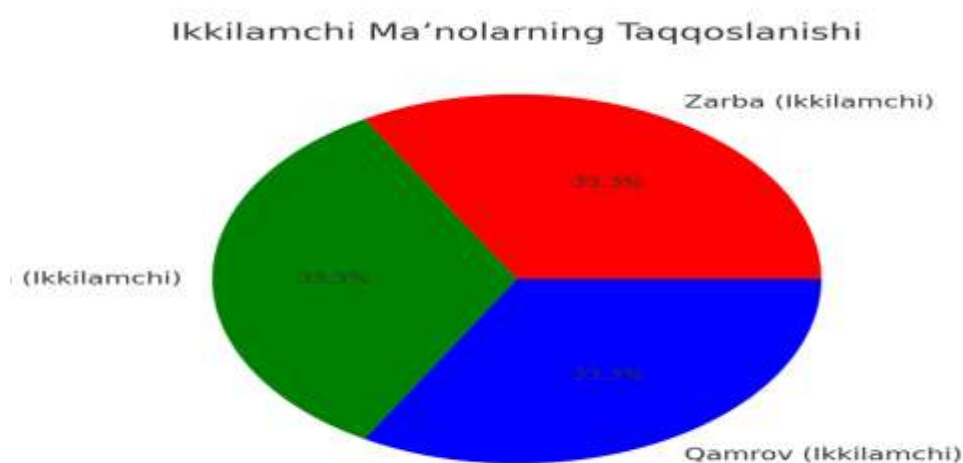
Harbiy terminlarning ikkilamchi nomenklatura asosida kengayishi bir nechta asosiy mexanizmlarga tayanganini tadqiqot ko‘rsatdi. Eng avvalo, metaforik kengayish jarayoni ustunlik qiladi. “Zarba”, “hujum”, “qamrov”, “himoya” kabi terminlar dastlab jismoniy kuchga asoslangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ular ijtimoiy yoki kommunikativ kuchni ifodalashga o‘tadi. Bunday abstraktlashuv jarayoni kognitiv xaritalarning o‘zgarishi natijasida sodir bo‘ladi.

Ikkinchi muhim mexanizm bu metonimik kengayish bo‘lib, u jarayonlar yoki obyektlarning ma’lum bir belgisining boshqa obyektga ko‘chishi orqali yuzaga

chiqadi. Masalan, “saf” so‘zi harbiy tartibni anglatgan bo‘lsa-da, “siyosiy saf” kabi birikmalarda u ideologik yo‘nalishni bildiradi.

Uchinchi mexanizm esa funksional ko‘chish jarayonidir. Harbiy terminlar ko‘plab boshqa sohalarda strategiya, nazorat, boshqaruv, xavfsizlik kabi jarayonlarni ifodalash uchun qo‘llaniladi. Masalan, “strategik reja”, “psixologik himoya”, “axborot hujumi” kabi atamalar buning yaqqol dalilidir.

Quyidagi pie chart chizmasi harbiy terminlarning ikkilamchi ma’no hosil qilish mexanizmlarini ko‘rsatadi:

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, harbiy terminlarning semantik yadro qismi saqlanib qoladi, biroq u metaforik tarzda kengayib, abstrakt ma’no kasb etadi.

Muhokama

O‘zbek va ingliz tillarining tipologik farqlari ikkilamchi nominatsiya jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek tili agglutinativ xususiyatga ega bo‘lib, unda affiksatsiya jarayoni juda kuchli. Shu sababli, harbiy terminlarning yangi ma’no hosil qilishi ko‘pincha morfologik kengayish orqali yuzaga keladi. Masalan: “himoya - himoyalash - himoyachi -himoyalangan qatlam” kabi ketma-ketliklar mavjud.

Ingliz tili esa analitik til bo‘lgani sababli unda morfologik o‘zgarishlar kamroq, ammo konversiya jarayoni juda faol. Masalan, “attack”, “strike”, “defense” kabi so‘zlar turli vazifalarda ishlatilib, kontekstual ravishda yangi ma’no hosil qiladi: “cyber attack”, “emotional strike”, “media defense”. Har ikki tilda ham metaforik kengayish asosiy mexanizm hisoblanadi. Bu jarayon inson ongida harbiy konseptlarning kuch, nazorat, himoya kabi abstrakt maydonlar bilan bog‘lanishi natijasida shakllanadi. Shu jihatdan harbiy terminologiya ijtimoiy fikrlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ikkilamchi nomenklatura tilning tabiiy evolyutsion jarayonidir va u semantik rivojlanishda asosiy o'rin tutadi. Harbiy terminlarning ikkilamchi ma'no kasb etishi ularning funksional diapazonini kengaytiradi va jamiyatning turli sohalarida qo'llanilishini ta'minlaydi. O'zbek va ingliz tillari misolida mazkur jarayonning umumiyliklari mavjud bo'lsada, til tuzilishi sababli ularning amalga oshish yo'llari farqlanadi. O'zbek tilida affiksatsiya kuchli bo'lsa, ingliz tilida konversiya va kontekstual semantizatsiya yetakchi omil hisoblanadi. Harbiy terminlarning metaforik kengayishi esa ularning ijtimoiy-gumanitar sohalarga faol ko'chishini ta'minlaydi.

References

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Crystal, D. (2010). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell.
3. Kubrjakova, E. S. (2004). *Language and knowledge: Elements of cognitive linguistics*. Moscow: Yazyki Slavyanskoy Kultury.
4. Karaulov, Y. N. (2007). *Russian language and linguistic identity*. Moscow: LKI.
5. Xojiev, A. (2015). *Leksikologiya asoslari*. Toshkent: Fan.